

НАРОДНИ МУЗЕЈ НИШ

**ДИНАСТИЈА ОБРЕНОВИЋ
И ПРОГЛАШЕЊЕ
КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ**

Тематски зборник радова

Ниш, 2023.

САДРЖАЈ / CONTENTS

УВОДНА РЕЧ	9
------------------	---

I

Сузана Рајић КРАЉЕВСКИ ДОМ ОБРЕНОВИЋА – ЈАВНА И ПРИВАТНА СФЕРА ДЕЛОВАЊА (1882–1903)	15
---	----

Чедомир Антић МЕЂУНАРОДНЕ РЕАКЦИЈЕ НА ПРОГЛАШЕЊЕ КРАЉЕВИНЕ У СРБИЈИ 1882. ГОДИНЕ	41
--	----

Данко Леовац ДОМАЋА И ИНОСТРАНА ШТАМПА О ПРОГЛАСУ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ 1882. ...	49
---	----

Горан Васин ПРОГЛАШЕЊЕ СРБИЈЕ ЗА КРАЉЕВИНУ 1882. У ПОЛИТИЧКОЈ ИДЕОЛОГИЈИ ПРЕЧАНСКИХ СРБА	61
--	----

Константинос Катсанос ГРЧКА ШТАМПА О ОБРЕНОВИЋИМА	69
--	----

Саша Станојевић БУГАРСКА ШТАМПА О ПРОГЛАШЕЊУ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ 1882. ГОДИНЕ ...	81
---	----

II

Ана Костић ЗНАЧАЈ МАНАСТИРА ЖИЧЕ КАО КРУНИДБЕНЕ ЦРКВЕ У ВИЗУЕЛНОЈ КУЛТУРИ И ВЛАДАРСКОЈ ИДЕОЛОГИЈИ КРАЉА МИЛАНА И КРАЉА АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА	91
---	----

Снежана Цветковић ДВОР КНЕЗА – КРАЉА МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА У НИШУ И КУЛТУРА ОСМАНСКОГ НАСЛЕЂА	111
---	-----

Александар Марушић ДАРОВИ КРАЉА МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА ЗНАМЕНИТОМ ТАКОВУ – МЕСТУ ПОДИЗАЊА ДРУГОГ СРПСКОГ УСТАНКА	125
---	-----

Дејан Вукелић АРАПСКИ САЛОН КРАЉА МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА: ИСКУСТВО ЕГЗОТИЗМА НА БЕОГРАДСКОМ ДВОРУ ПОТКРАЈ XIX ВЕКА	147
Зорица Петровић ДВОРСКЕ ДАМЕ КРАЉИЦЕ НАТАЛИЈЕ	173
Вук Даутовић ОД РАТНОГ ВЕТЕРАНА ДО ДВОРСКОГ КУЈУНЦИЈЕ: ЂОРЂЕ М. ЈАНКОВИЋ У ДРУШТВЕНИМ И УМЕТНИЧКИМ ЗБИВАЊИМА НИША ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ 19. ВЕКА	195
Ставрџа Маврогени ПОРТРЕТИ КРАЉЕВСКИХ ПОРОДИЦА У ГРЧКОЈ И СРБИЈИ	215
Александар С. Јуркович НАШ ВИЛИ ИЗ РОГАШКЕ СЛАТИНЕ	223
III	
Данијел Радовић ВЛАДАР И ЊЕГОВ ПОЛИТИЧКИ МЕНТОР: КНЕЗ МИЛАН ОБРЕНОВИЋ И ЈОВАН РИСТИЋ (1868–1873)	231
Душица Бојић „СЛИВНИЦА“ И ОСТАЛА АРХИВСКА ГРАЂА ВЕЗАНА ЗА КРАЉА МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА У ИСТОРИЈСКОМ МУЗЕЈУ СРБИЈЕ	245
Јелена Јовановић Симић ЧАСОПИС <i>НАРОДНО ЗДРАВЉЕ</i> КАО ОГЛЕДАЛО ЗДРАВСТВЕНИХ ПРИЛИКА У КНЕЖЕВИНИ / КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ (1881–1885)	261
Урош Шешум ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ПЕТСТОТЕ ГОДИШЊИЦЕ КОСОВСКЕ БИТКЕ 1889. ГОДИНЕ	285
Нурбану Дуран ПОСЕТА КРАЉА МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА ЦАРИГРАДУ 1889. ГОДИНЕ	309
Небојша Ђокић РЕФОРМА СРПСКЕ ВОЈСКЕ НАКОН СРПСКО–ТУРСКИХ РАТОВА: ВОЈНО-ТЕОРИЈСКИ ОКВИР И НАОРУЖАЊЕ	319
Мирослав Пешић ПАРТИЈСКЕ БОРБЕ У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ У ПРВИМ ГОДИНАМА ВЛАДАВИНЕ КРАЉА АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА (1894–1897)	335

IV

Ненад Нинковић КО ЈЕ БИО САРУТ NATIONIS СРБА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ ОД 1690. ДО 1779. ГОДИНЕ	353
Жарко Илић ИНТЕГРАЦИЈА СТАРОГ ВЛАХА У КНЕЖЕВИНУ СРБИЈУ ЗА ВРЕМЕ ПРВЕ ВЛАДАВИНЕ КНЕЗА МИЛОША (1831–1839)	365
Александар М. Савић ИЛИЈА ГАРАШАНИН И ОБРЕНОВИЋИ У ЕМИГРАЦИЈИ (1843–1859)	385
Славиша Недељковић ОДБОР ЗА ШКОЛЕ И УЧИТЕЉЕ И СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ РАД У СТАРОЈ СРБИЈИ	403
Ивана Спасовић БАНАТСКА ВОЈНА ГРАНИЦА, ЊЕНО УКИДАЊЕ И КНЕЖЕВИНА СРБИЈА ..	415
Владимир Вучковић ДРЖАВНОПРАВНО УРЕЂЕЊЕ НОВИХ КРАЈЕВА 1878. ГОДИНЕ И ПОЛИТИЧКА ИДЕЈА КНЕЗА МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА У ВЕЗИ СА СТАРОМ СРБИЈОМ	431
Иван Митић КУРИРСКИ ИНЦИДЕНТ 1879. ГОДИНЕ	445
Борче Николов ПРОТИВ СРПСКЕ ПРОПАГАНДЕ ИЛИ ПРОТИВ СТРАНЕ ПРОПАГАНДЕ? ДОГАЂАЈИ ОКО АФЕРЕ КОЛУМБО КРОЗ ПРИЗМУ ПОЛИТИКЕ МАКЕДОНСКЕ РЕВОЛУЦИОНАРНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И БУГАРСКОГ ТАЈНОГ РЕВОЛУЦИОНАРНОГ БРАТСТВА ПРЕМА ПРОСРПСКИМ ЕЛЕМЕНТИМА У ОСМАНСКОЈ МАКЕДОНИЈИ	455
Предраг Илић АРХИВСКА ГРАЂА ОКРУЖНИХ И СРЕСКИХ НАЧЕЛСТАВА У ПЕРИОДУ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ОД 80-ИХ ГОДИНА XIX ВЕКА ДО КРАЈА ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	477
Зоран Стевановић, Александар Никезић АЛЕКСИНАЦ И ОБРЕНОВИЋИ	493
Дарко Жарић ПРОКУПЉЕ У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ 1882–1903. ГОДИНЕ	501
Дејан Микавица КРАЉ МИЛАН ОБРЕНОВИЋ И СРПСКА НАЦИОНАЛНА ПОЛИТИКА У АУСТРОУГАРСКОЈ 1882–1887.	517

Др Александар М. Савић

Асистент са докторатом

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

aleksandar.m.savic@f.bg.ac.rs

ИЛИЈА ГАРАШАНИН И ОБРЕНОВИЋИ У ЕМИГРАЦИЈИ (1843–1859)¹

Апстракт: Кнез Милош (1815–1839, 1858–1860) био је принуђен да абдицира 1839, док је три године касније његов син, кнез Михаило Обреновић (1839–1842, 1860–1868) напустио Србију, након успешно изведене Вучићеве револуције, назване по уставобранитељском прваку Томи Вучићу Перишићу. Српски кнез постао је Александар Карађорђевић (1842–1858), који се 1843. учврстио на свом положају. Исте године за министра унутрашњих дела именован је Илија Гарашанин. Поменуто дужност обављао је до 1852, када је постао кнежевски представник и министар иностраних дела (1852–1853). Министар унутрашњих дела поново је био од пролећа 1858. до почетка 1859. године. У раду ће детаљно бити представљено на који начин је Гарашанин покушавао да спречи и спречавао покушаје Обреновића да се врате у Србију, као и каква је његова улога у промени на српском престолу 1858, завршно са повратком Обреновића у земљу почетком 1859. године. Указаће се да је управо због њих крајем 1843. почео да оснива тајну полицију, и представити начин на који је прикупљао информације о кнежевима Милошу и Михаилу, али и да су он и Обреновићи заједничким деловањем допринели паду кнеза Александра, с тим што Гарашанин није желео повратак на престо старог кнеза. Рад је највећим делом написан на основу необјављене грађе српске провенијенције.

Кључне рече: Илија Гарашанин, кнез Милош Обреновић, кнез Михаило Обреновић, кнез Александар Карађорђевић, тајна полиција, агенти, Тенкина завера, Светоандрејска скупштина.

***

Трговац Хаџи Милутин Гарашанин, родом из села Гараша код данашњег Аранђеловца, заједно са својим синовима – Михаилом, Луком и Илијом, активно је учествовао у династијским борбама у Србији од 1839. године. Хаџи Милутин није могао да подноси монопол кнеза Милоша у трговини, док је ње-

¹ Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451–03–68/2022–14/200163).

говором најмлађем сину Илији, који је започео своју каријеру 1834. као цариник у Вишњици, сметала кнежева самовоља. Због тога су подржавали уставобранитеље који су настојали да ограниче власт кнеза Милоша, а потом га приморали да абдицира 13. јуна 1839. године.² Три године касније, након успешно изведене Вучићеве револуције, назване по уставобранитељском прваку Томи Вучићу Перишићу, кнез Михаило је био приморан да побегне из земље, чиме је привремено окончана владавина династије Обреновић. Нови српски кнез је постао Александар Карађорђевић. Будући да Русија као покровитељ Србије није хтела да дозволи да се српски владари бирају без њеног знања и одобрења, на Видовдан, 27. јуна 1843, организован је његов поновни избор. Потврду избора руска влада је условила прогонством уставобранитељских првака Аврама Петронијевића и Томе Вучића Перишића, које је сматрала одговорним за династијски преврат у Србији. Петронијевић и Вучић су заправо били приморани да напусте земљу крајем августа 1843. и остану у изгнанству више од годину дана.³

Илија Гарашанин није био у земљи у време Вучићеве револуције, за време које су присталице Обреновића убиле његовог оца и старијег брата Луку. Због заслуга његове породице у борби против Обреновића, кнез Александар је на Митровдан, 7. новембра 1842, именовано Гарашанина за државног саветника и помоћника министра унутрашњих дела. Непуних годину дана касније, 6. октобра 1843, именован је за министра унутрашњих дела. Гарашанин је преузео ресор Министарства унутрашњих дела у тренутку када су започеле унутрашње поделе у земљи на „књажевце” и „вучићевце”, то јест на присталице владајућег кнеза и Вучића. Кнез Александар је настојао да искористи одсуство Петронијевића и Вучића како би ојачао свој положај, док су присталице двојице изгнанника тражиле да се они што пре врате у земљу. Ситуација је додатно била заоштрана поделама у Државном савету које су дошле до изражаја након одласка уставобранитељских првака, као и учесталим настојањем обреновићеваца – присталица кнеза Милоша и Михаила, да изазову преврат у земљи, ради повратка династије Обреновић на престо. Обреновићевци су сматрали да треба искористити одсуство Петронијевића и Вучића, док је кнез Милош настојао да придобије Гарашанина пославши му два писма, 17. октобра и 12. новембра

² Сви датуми у раду наведени су по новом календару, осим ако није другачије назначено.

³ Н. Попов, *Србија и Русија од Кочине крајине до Св. Андрејевске скупштине, свеска 4*, Београд, 1870, 1–211; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842–1853. – унутрашња и спољашња политика*, Београд, 1932, 1–65; исти, *Вучићева буна 1842. г.*, Београд, 1936; исти, *Илија Гарашанин*, Крагујевац, 2005, 25–44; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању (1842–1843)*, Београд, 1957, 3–140; Д. Мекензи, *Илија Гарашанин, државник и дипломата*, Београд, 1987, 27–38; Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд, 1986, 429–457; исти, *Прво намесничтво (1839–1840)*, Београд, 1995, 11–49, 105–161; исти, *Кнез Милош (1783–1860), државотворни владар*, Нови Сад, 2021, 484–542; исти, *Српска државност 19. века*, Нови Сад, 2022, 108–109; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, Београд, 2003, 81–168; исти, *Аврам Петронијевић 1791–1852*, Београд, 2012, 85–181; С. Рајић, *Више од два века српско-руских дипломатских односа*, Српске студије 9 (2018), 18–19; Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић, младост, прва владавина, емиграција*, Београд, 2019, 61–140.

1843, подсећајући га у првом на њихово некадашње пријатељство. Стари кнез је заправо тражио од њега да му пошаље његове ствари из конака у Крагујевцу, али му Гарашанин, колико нам је познато, није ништа одговорио.⁴

У оваквим околностима министар унутрашњих дела, који је стајао у не-престаној преписци са Петронијевићем и Вучићем, прижељкивао је њихов повратак у земљу и свесрдно на томе радио. Сматрао је да су њих двојица кадри да снагом својих ауторитета смире нестабилно стање. Међутим, схватио је да до њиховог повратка треба сам да ради на томе, у чему се показао изузетно ревносим. Крајем октобра 1843. издао је наређење окружним начелницима и Управитељству вароши Београда да будно мотре на сумњива лица и да истима приликом издавања или прегледања пасоша ставе тајни знак на основу кога ће бити препознати, ако се буду кретали по земљи. Четвртог новембра 1843, на Гарашанинов подстицај, кнез Александар је издао уредбу о кажњавању политичких криваца, којом су биле предвиђене строге казне за све оне који раде против владара и државног поретка. Уредбом је било прописано да ће таква лица бити осуђена на смртну казну или доживотну робију. Доживотна робија била је предвиђена и за неодаваће завереничких припрема, док би они који би саопштили информације о припремању буне били новчано награђени.⁵

Гарашанин је крајем 1843. и почетком 1844. због роварења Обреновића и њихових присталица оформио тајну полицију, односно организовану службу државне безбедности, која је временом постајала све ефикаснија. Од краја 1843. имао је на располагању новчану суму којом је плаћао агенте и награђивао доушнике који би му пренели неку важну информацију о делатности Обреновића и њихових присталица. Посредством окружних начелника и тајних агената он је ушао у траг кретању и плановима обреновићеваца, како у Србији, тако и дуж северне српске границе са Хабзбуршком монархијом. Неименовани агенти који су боравили у Земуну и Бечу детаљно су га извештавали о Обреновићима и активностима њихових присталица, како у Земуну и Новом Саду, тако и у Србији, наводећи имена лица која су одржавала везу и преносила барут у Србију. Поједини обреновићевци су чак почели да раде за Гарашанина, па су му слали на увид преписку која се тичала планова за изазивање немира у Србији.⁶

⁴ Државни архив Србије (=ДАС), Државни савет (=ДС), 1842, 191, 389; 1843, 400, 425; Поклони и откупи (=ПО), 70/245, 246, 276; 138/43; Лични фонд Илије Гарашанина (=ИГ), 69, 85, 98; Збирка Драгослава Страњаковића (=ЗДС), 11; Министарство унутрашњих дела – Полицајно одељење (=МУД-П), 1844, Ф IX, Р 101; *Преписка Илије Гарашанина, књига I, 1839–1849*, приредио Г. Јакшић, Београд, 1950, бр. 40–42, 44, 46, 47, 48, 49, 52, 57; Ј. Милићевић, *Народне скупштине у Србији 1839–1843. године*, у: *исти, Друштвене појаве у Србији XIX века*, приредио Р. Љушић, Београд, 2002, 126–132.

⁵ ДАС, ИГ, 85, 136; *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 38–42, 44, 46–55, 60, 64, 65, 71, 73, 74, 84, 86–89, 91–93; *Српске новине*, бр. 87, 30. октобар / 11. новембар 1843.

⁶ ДАС, ЗДС, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 63, 65; ИГ, 85, 173; *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 49, 50, 53, 55; *Документа о финансирању тајне полиције Кнежевине Србије 1844. године*, приредио В. Јовановић, Мешовита грађа 38 (2017), 76–84; Н. Христић, *Мемоари 1840–1862*, приредио В.

Према информацијама које је имао на располагању види се да су главни завереници у Земуну били трговац Панта Ковић из Шапца, несвршени питомец Стојан Јовановић Цукић, подофицир Милисав Тадић и Алекса Анастасијевић, бивши чиновник Министарства финансија; а у Србији Цветко Рајовић, министар унутрашњих дела за време прве владавине кнеза Михаила, Петар Поповић, некадашњи смедеревски окружни начелник, Максим Савић, архимандрит манастира Каленић и Милија Станојевић из Друговца. Осим тога, Гарашанин је био обавештен да обреновићевци желе да искористе унутрашње поделе у Србији и његов сукоб са кнезом око премештања официра. До руку му је дошла и пасквила у којој се позивало на његово смењивање.⁷

Према речима појединих завереника који су боравили у Земуну, а који су пристали да раде за Гарашанина, кнез Милош је припремао побуну у пролеће 1844. године. Међутим, већ почетком јануара 1844. у Смедереву су откривене завереничке припреме. Коловођа је био Цветко Рајовић. Занимљиво је навести да су међу завереницима била и два неименована обреновићевца који су Гарашанину достављали информације о плановима кнеза Милоша, свакако у намери да га наведу на крив траг, у чему нису успели. Завереници су планирали најпре да отрују кнеза Александра посредством његовог кафеџије, а потом да изазову побуну у земљи.⁸

Овај догађај је у историографији познат као Смедеревска или Рајовићева буна, иако је прикладнији назив завере, јер није дошло ни до какве побуне. Учесници у припреми бунта и њихови саучесници су похапшени и спроведени на суђење у Крагујевац. На основу информације доушника убрзо је дошло до откривања припреме још једне завере у Јасеници, о чему је Гарашанин био одмах извештен. Власти су двојицу казнили смрћу, док су преосталих сто једанаест сељака из Крагујевачког и Рудничког округа били кажњени са по двадесет пет или педесет батина. Главне коловође Рајовићеве завере осуђене су на смрт, али због интервенције Григорија Ивановича Данилевског, руског конзула у Београду, смртне пресуде преиначене су им у доживотне робије. Осуђени су казну издржавали у Гургусовачкој кули (42) и Ћуприји (32).⁹ Треба рећи да је

Христић, Београд, 2006, 81, 123; В. Јовановић, *Тајна полиција Кнежевине Србије (политичко насиље и управљачка стратегија у Србији 19. века)*, Београд, 2012, 67, 72, 74.

⁷ ДАС, ЗДС, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 63, 65; ИГ, 85, 101.

⁸ ДАС, ЗДС, 20–23, 25; ИГ, 136, 154, 156; МУД-П, 1844, Ф IX, Р 101; *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 47, 49, 50, 55–58, 60, 64; *Српске новине*, бр. 3, 8/20. јануар 1844.

⁹ Интервенција руског конзула утицала је на Гарашанина да стекне уверење да Русија стоји иза покушаја Обреновића да изазову преврат у Србији: „Да је ово све масло Русије, никаквој сумњи не подлежи.” Сматрао је да Русија подстиче унутрашње поделе у Србији, како би се омогућио повратак Обреновићима. Државни саветници Стефан Стефановић Тенка и Стефан Стојановић Ћоса и министар финансија Павле Станишић били су, према његовом мишљењу, „прави Руси” или „Русомани”, који ће урадити све по жељи Русије, па чак и радити на повратку кнеза Михаила на престо. ДАС, ЗДС, 20–26, 28, 29, 31–34, 69, 72; ИГ, 115, 145, 159, 173; Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ), Историјска збирка (=ИЗ), 7051/128, 134; *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 57–58, 60, 61, 63, 64, 66, 68, 70–72, 78, 84; Ј. Милићевић, *Историја Катанске*

после откривања завере за Гарашанина почео да ради Милисав Тадић, који је раније био искрени присталица кнеза Милоша. Тадић је министру унутрашњих дела доставио списак лица која су припремала побуну. Поред тога, истичемо да је Гарашанин располагао списком Срба из Србије који су живели у Аустрији и сарађивали са Обреновићима.¹⁰

Кажњавање и затварање обреновићеваца није осујетило кнеза Милоша да и даље истрајава у изазивању немира у Србији. Мере предострожности због тога нису биле уопште смањене, већ се као и раније, по налогу министра унутрашњих дела, пратило кретање подозривих лица у земљи, а исто тако и у Аустрији, где су се налазили Обреновићи и њихове најистакнутије присталице. Гарашанин је окружним начелницима наређивао да сузбијају лажне гласине о повратку Обреновића и наводној женидби кнеза Михаила ћерком енглеске краљице Викторије I, која ће му омогућити повратак на престо. Наводећи да краљица нема ћерку за удају, додао је да и кад би је и имала, сигурно је не би дала за жену Михаилу Обреновићу, чак и да је владајући, а не бивши кнез.¹¹

Кнез Милош је схватио да је немогуће извести побуну у Србији, у шта су га уверили неуспеси завереника од јесени 1842. до пролећа 1844. године. Из тог разлога је одлучио да се побуна изведе упадом на српску територију из Аустрије. Према информацијама Гарашанинових доушника, у томе је активну улогу имао и кнежев брат Јеврем Обреновић. План је био да се изврши упад у Србију из три правца – према Шапцу, Београду и Смедереву. Располагали су великом количином новца, оружјем и муницијом. Спремили су и прокламацију која је требало да се прочита народу након преузимања власти, а и рачунали су на подршку народа.¹²

Једну од најзначајнијих улога у тим припремама имао је Стојан Јовановић Цукић, искрени присталица Обреновића. Он је, по свему судећи, био одушевљен личношћу кнеза Михаила и залагао се за његов повратак на престо: „Или ће се кнез Михаило скоро у Србију вратити, или ћу ја скоро престати бројати се међу живе синове ове земље.” Његовим упадом у Србију, 4. октобра 1844, отпочела је четвородневна Катанска/Стојанова буна, која се завршила неуспешно и коштала га живота. Уследио је сурови обрачун са обреновићевцима, у чему се посебно истакао Тома Вучић Перишић.¹³

Два неуспеха, у зиму и јесен 1844, као и сурово обрачунавање са присталицама његове династије, нису осујетили старог кнеза да и даље настави да се бори за повратак на престо. Гарашанин је због тога развио своју обавештајну

буне (Србија 1844. г.), у: исти, Друштвене појаве у Србији XIX века, 156–164; Р. Љушић, Кнез Милош, 567.

¹⁰ ДАС, ЗДС, 61, 62, 64; ИГ, 160.

¹¹ ДАС, ЗДС, 11, 35, 40, 66–68; ПО, 138/86; *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 76, 78, 85, 90.

¹² ДАС, ЗДС, 67, 68, 70; ИГ, 126, 127, 129, 157.

¹³ Опширније о томе: Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 65–73; Ј. Милићевић, *Историја Катанске буне*, 169–211; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 167–179; Р. Љушић, *Кнез Милош*, 567–570.

мрежу изван Србије. Његови агенти су на територији Хабзбуршке монархије и Влашке ревносно пратили кретање Обреновића и њихових присталица. Током фебруара и марта 1845. у Влашкој је боравио Василије Топлицки, надзиратељ Пандиралског састанака, санитарне пограничне установе. Топлицки је извештавао о активностима присталица Обреновића у Турн Северину, Калафату, Појани и Крајови. Према његовим извештајима обреновићевци су планирали упад из Влашке у јесен 1844. у садејству са Цукићем, али их је у томе спречила влашка полиција, која и даље будно мотри на њих. Међутим, то их није спречило да и даље праве планове против власти у Србији, те да су се са њима повезали Бугари који су живели у Влашкој. Даље наводи да у Крајови живи извесни доктор Верони, пореклом Бугарин, који располаже великим богатством. Он је на челу друштва које има печат на коме пише – „Нова Булгарија”. Према сазнањима Топлицког, Верони је одлазио у Беч код кнеза Милоша ради договора да истовремено изазову устанак у Србији и на територији данашње Бугарске.¹⁴

На основу информација које су имали остали доушници, те извештаја пограничних окружних начелника, током 1845. и 1846. ушло се у траг веома широкој завери која је припремана изван Србије, а у корист повратка Обреновића на престо. Захваљујући раширеној обавештајној мрежи, предузете су мере против намере обреновићеваца да изврше упад из Влашке, пратило се кретање завереника Алексе Анастасијевића који је боравио у Земуну или Новом Саду. Анастасијевић је био у преписци са Манојлом Н. Тодоровићем, писаром Главног војног штаба у Београду, који је био укључен у припрему побуне. Према извештају доушника из Новог Сада, у Србији је двадесет и осморо људи радило на припремању буне. Међу њима је значајну улогу имао јагодински трговац Мирча Стојановић, а такође и његови синови, Јован и Димитрије Мирчић, који су боравили ван земље; први у Цариграду, од јесени 1844, а други у Нишу, од јесени 1845. године. Наводи уходе да су у заверу биле укључене Аустрија и Енглеска, те да је томе била наклоњена Француска, мало су вероватни. Из других извора се види да је Јован Мирчић био у контакту са Герасимом Васиљевичем Вашћенком, секретаром руског посланства у Цариграду и некадашњим руским конзулом у Србији. Његов брат, Димитрије, одржавао је контакте са истакнутијим организаторима и учесницима Нишке буне, који су узели активног учешћа у припреми побуне. Марко Дабић, начелник Алексиначког округа, као и Радован Петровић, крушевачки окружни начелник, посредством ухода, ревносно су све то пратили и извештавали Гарашина као свог претпостављеног. Према Петровићевим сазнањима, у заверу је био умешан и руски конзул Данилевски, али за то нема потврде у другим изворима.¹⁵

¹⁴ Василије Топлицки је писма упућивао Срећку Милорадовићу из Београда. У питању је заправо лажно име иза којег се крио Илија Гарашанин или неко од његових најближих сарадника. ДАС, ЗДС, 74, 75.

¹⁵ ДАС, ЗДС, 76, 77, 79, 80, 83, 84, 86, 88–92; ИГ, 182, 183, 193, 195, 197, 198, 201–204, 207; АСАНУ, ИЗ, 7051/166.

Главни циљ завереника је био да дође до побуне у Кнежевини Србији, Босни, Видинском и Нишком санџаку, што би имало за резултат повратак кнеза Милоша на престо. Хапшењем Јована Мирчића, након његовог доласка у Србију марта 1846, а потом његовог брата и оца и осталих осумњичених лица, побуна у земљи је осујећена. Мирча је осуђен на смрт, а његови синови и остали саучесници на вишегодишњу робију.¹⁶ Завера заснована на широким основама помало је забрињавала Гарашанина. Није био уверен да је кнез Милош главни организатор и да би се сам усудио да припрема једновремени устанак у Србији, Босни, Видинском и Нишком санџаку: „При произведенију оваквога плана морале би се велике отважности чинити, на које се Милош решити никако не би смео без какве сигурне и јаке поуздаје.” Може се претпоставити да је Гарашанин сматрао да је иза свега стајала Русија.¹⁷

Хапшењем и осуђивањем завереника у Србији није спречено деловање обреновићеваца изван Србије – у Аустрији и Влашкој, о чему су извештавале уходе из Ковина и Новог Сада. „Бивши Књаз Милош ни мало још не одустаје од намјеренија да овде буну подигне преко људи које он тога ради под платом држи”, обавештавао је Гарашанин почетком септембра 1846. окружне начелнике, након сазнања да Милошеве присталице у Влашкој намеравају да изврше упад у Крајински, Црноречки или Гургусовачки округ. Из тог разлога је наредио појачане мере предострожности које су подразумевале спремност окружних начелника да изађу са људством на границу у случају покушаја упада, допремање муниције и мотрење на сумњива лица. Према његовом налогу, мере је требало да остану на снази до Митровдана следеће године, с тим што све треба држати у тајности како се народ не би узнемирио. Опрезност је требало да буде појачана и због чињенице да је Антоније Мајсторовић, начелник Смедеревског округа, известио Гарашанина да је посредством свог уходе сазнао да се за повратак кнеза Милоша залажу Стефан Стефановић Тенка и Тома Вучић Перишић, као и да је сумњиво држање крушевачког окружног начелника.¹⁸

Гарашанина је у извесној мери онеспокојио и долазак кнеза Михаила у Букурешт, у јесен 1846. године. Сматрао је да га треба држати под присмотром, те је због тога тражио од Стојана Симића, председника Државног савета, који је тамо боравио, да замоли свог брата Алексу да „мотри на тог угурсуза”.

¹⁶ Опширније о томе: АСАНУ, Заоставштина Драгослава Страњаковића, први део (=ЗДС, I), 14.556/4, Д. Страњаковић, *Мирчина буна 1846. године*, необјављени научни чланак; В. Стојанчевић, *Једна обреновићевска завера против уставобранитељског режима: „Мирчина и Мирчићева буна”*, *Историјски часопис* 14–15 (1965), 111–131; А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, 2021, 339–343.

¹⁷ Подсетимо се да је Радован Петровић тврдио да је са завером упознат Данилевски, док је Јован Мирчић приликом испитивања открио да је био у контакту са Вашћенком. Поред тога, Гарашанин је имао препис писма које је Мирчић послао Вашћенку из Земуна 15. маја 1845. године. ДАС, ЗДС, 76, 90; ИГ, 203, 207; *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 118.

¹⁸ ДАС, ЗДС, 95–98, 100, 103; ИГ, 127, 210, 211, 217, 221, 223; *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 119–122.

Алекса Симић га је заправо током 1846. извештавао о акцији Обреновића и њихових присталица у Влашкој. Почетком 1847. Гарашанин му је писао да добро отвори очи и јавља му ако нешто сазна: „...јер када се што кува волим знати, па макар ме оно обезпокојавало, него да ме изненадна беда нападне”. Молио га је да обрати пажњу на кнеза Михаила и његове људе „ко[ј]и се могу као секта Обреновића сматрати”, због тога што није имао на располагању средстава за слање ухода у Влашку.¹⁹

Појачане предострожне мере у Србији, извештаји Алексе Симића о Обреновићима и њиховим присталицама у Влашкој и праћење истих у Аустрији посредством агената и ухода у Ковину, Новом Саду и Митровици, осујетили су све покушаје кнеза Милоша да се врати на престо током 1847. године. Током поменуте године шириле су се разне гласине о доласку Обреновића у Србију; једни су говорили да ће се вратити кнез Милош, а други да ће Михаило Обреновић постати краљ Србије. Говорило се да стари кнез ужива подршку Русије и Вучића, те да ће побунити Босну, Нишки санџак и остале османске провинције до границе са Грчком. Занимљиво је да је у Нишу и Лесковцу кружила лажна гласина како је кнез Михаило отишао у Цариград да моли султана да му уступи за новац територију од Видина до Ниша, Лесковца, Скопља, Врања и Призрена и Босну до Дрине „да опаше сву Србију”.²⁰

Током 1846. и 1847. Илија Гарашанин је развио своју обавештајну мрежу. Према издацима који су чињени за плаћање „тајних агената” током 1847. види се да је имао агенте у Јасеновцу, Сарајеву, Загребу, Дубровнику, Пешти, Земуну, Крајови, Нишу, Ђаковици. Поред тога, плаћао је уходе који су слати у Бечкерек, Лесковац, као и појединце који су доносили вести или слали извештаје о плановима Обреновића. Међу њима су били Павле Адамовић и Алекса Вељковић из Новог Сада и Васа Јовановић из Земуна. На Гарашаниновом платном списку се налазио и владика и владар Црне Горе Петар II Петровић Његош (1830–1851), који је годишње примао 1.000 дуката.²¹ Владика је прва новчана помоћ из Србије послата почетком 1845. године, највероватније ради сузбијања „интрига Обреновића”.²²

Према нашем мишљењу, ширењу обавештајне мреже је допринело откривање Мирчине завере. Истакли смо већ да је Гарашанин сумњао да је кнез Милош сам организовао припрему устанка који је осим Србије требало да захвати и територију Босанског ејалета, Видинског и Нишког санџака. Сматрајући да из тога може произаћи велика опасност за државни поредак у Србији, те да није успео да похвата ко је све заправо стајао иза тога, притом сумњајући у Русију, одлучио је да рашири своју обавештајну мрежу на простор Босанског, Херцеговачког, Нишког и Видинског санџака. Агенти у Јасеновцу и Сарајеву

¹⁹ ДАС, ИГ, 210, 211; *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 123, 125.

²⁰ ДАС, ЗДС, 104, 105, 107–110, 114, 115, 117, 118, 120–123, 134, 140; ИГ, 241, 242, 244, 245, 256.

²¹ ДАС, ЗДС, 140.

²² Види: Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња 1830–1851*, Београд, 1957, 76–77.

су у ствари били задужени за простор Босне, агент у Дубровнику за Херцеговину, нишки за Нишки санџак, а ђаковички агент за Стару Србију. Настојећи да сузбије утицај Обреновића, Гарашанин је заправо покушавао да прошири утицај Србије на прилике у околним османским провинцијама, што ће доћи до изражаја за време Револуције 1848/49.²³

Претпоследњег дана марта 1848, након што је Револуција захватила већи део Европе, Гарашанин је упутио распис свим окружним начелницима, у коме им је наредио да буду на опрезу, јер Обреновићи могу искористи европске револуције како би изазвали немире у земљи.²⁴ Непуних месец дана касније, скренуо им је пажњу да Милошеви људи нешто спремају, па да због тога и даље буду опрезни.²⁵ Кнез Милош је заправо хтео да искористи револуционарне догађаје, али је власт у Србији о томе била детаљно обавештена, јер је уз старог кнеза имала свог агента – Миливоја Петровића Блазнавца, за којег се претпоставља да је био Милошев ванбрачни син. Крајем маја 1848. кнез Милош је намеравао да преко Загреба дође у Београд, док је кнез Михаило, који је претходно био у Русији, дошао у Нови Сад. Власти у Србији су биле забринуте због тога, а нарочито због сазнања да је Вучић, који је од 1845. био у отвореној опозицији кнезу и влади, одржавао преписку са старијим Обреновићем. Појачане мере предострожности и подршка београдског мухафиза Мехмед-паше Кибрзлије, руског конзула Григорија Ивановича Данилевског, бана Јосифа Јелачића и Људевита Гаја, вође Илирског покрета, осујетили су планове Обреновића и очували мир у Србији.²⁶

Једну од најзначајнијих улога у спровођењу мера предострожности против Обреновића имао је Гарашанин. Када је обавештен о њиховим намерама, упутио је распис окружним начелницима, наредивши им да предупреду сваки покушај изазивања немира, а да оне који се на то дрзну без премишљања треба убити. Није веровао да би се кнез Милош, кога је назвао бунтовником, усудио лично да пређе у Србију зато што је, према његовом мишљењу, био кукавица. Старијег Обреновића је, на основу сазнања да је преговарао са Мађарима, сматрао за „издајника рода Српског”, јер је тиме радио против Срба у Јужној Угарској који су били у заостреним односима са револуционарном мађарском

²³ *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 118; ДАС, ЗДС, 140.

²⁴ „Но како народ наш може из неразумија свог криво толковати, како се даље предполагати може да ћеду Обреновићи на ту мисао доћи да нарочите људе потајно овамо упуте да народ наш овим туђим немирима заплаше, или му криво поњатије о истом улију, како би тим начином, ако не за себе што испословали, а оно народ у такво замешатељство поставили да се Правитељство, уместо напредка народњег, мора занимати са њиним интригама...” *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 129.

²⁵ *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 133.

²⁶ Опширније о томе: Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 111–113; В. Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, Београд, 1966, 429–435; Р. Љушић, *Обреновићи у револуцији 1848. године*, Србија 19. века, изабрани радови (3), Београд, 2005, 240–250; исти, *Кнез Милош*, 571–579; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Першић*, 190–192; исти, *Аврам Петронијевић*, 211–214; Д. Леовац, *Кнез Михаило*, 156–163.

владом. Захтевао је од свог помоћника Александра Ненадовића да води рачуна да се сва наређења извршавају и да кажњава оне који су немарни у томе. Бодрио је кнеза Александра, министре и државне саветнике да истрају у отпору против Обреновића и да им не дозволе да остваре своје намере. „Е, не би дао Мијајлу Обреновићу да ме у данашњем времену претекне, па ма никакве друге ползе ни за једну длаку не видео, само кад би на месту нашег Књаза био”, писао је Ненадовићу почетком јуна 1848. године.²⁷

Будући да су бан Јелачић и Гај очекивали финансијску помоћ српске владе од 20.000 дуката због револуције у Угарској,²⁸ њихови изасланици су говорили о јединству Срба и Хрвата и уједињењу Јужних Словена. Гарашанин је сматрао да треба са њима разговарати о тој идеји док не прође опасност од Обреновића и да им треба дати 5.000 дуката и тиме се у потпуности осигурати да неће пустити кнеза Милоша да из Загреба крене пут Београда. Не препуштајући ништа случају, ангажовао је као свог агента Стефана Верковића, бившег фрањевца, који је тада живео у Загребу. Верковић је пратио кретање кнеза Михаила током његовог боравка у Загребу,²⁹ а потом је почетком августа дошао у Крагујевац, где је Гарашанину поднео детаљан извештај и добио награду од 200 дуката. На основу информација које му је доставио Верковић, Гарашанин је стекао уверење да кнез Михаило уз подршку Русије припрема устанак у Босни, те да се у манастиру Високи Дечани налази Гедеон Јосиф Јуришић, који ради у корист Обреновића у том крају. Из тог разлога је одлучио да пошаље Верковића да пропутује европски део Османског царства и испита шта заиста раде људи кнеза Михаила. Он се вратио са пута крајем 1848, а Гарашанин је био задовољан његовим извештајем.³⁰ Шта му је конкретно саопштио о деловању Обреновића у Старој Србији није познато, али се зна да је Верковићева мисија била у складу са организовањем Гарашанинове тајне организације, која је од пролећа 1849. почела да ради на припреми устанка Срба и других балканских хришћана у османској држави.³¹

У пролеће 1849. Верковић је добио нови задатак. Гарашанин га је послао у бању Роич³² да прати кнеза Михаила који је тамо боравио. Следеће године Верковић је послао извештај у коме је између осталог навео своје мишљење да

²⁷ ДАС, ЗДС, 408; ИГ, 281, 292, 309, 313; *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 141–150.

²⁸ Опширније о томе: Ј. Šidak, *Prilozi hrvatskoj povjesti za revolucije 1848*, Radovi Instituta za hrvatsku povjest 9 (1976), 69–71.

²⁹ Кнез Михаило је дошао у Загреб јуна 1848. да би избавио свог оца из притвора. Опширније о томе: Р. Љушић, *Кнез Милош*, 575–579; Д. Леовац, *Кнез Михаило*, 161–163.

³⁰ ДАС, ЗДС, 163, 399, 408; Varia (=V), 25; *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 150, 155, 192, 202; Лј. Доклешић, *Stjepan Verковић, život i djelo (1821–1894)*, Zagreb, 2007, 34–35, 135–139.

³¹ Опширније о томе: Д. Страњаковић, *Политичка пропаганда Србије у југословенским покрајинама 1844–1858. године*, Београд, 1936; Лј. Доклешић, *nav. delo*, 34–37, 139–148; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија (1839–1868), наслеђе на југу*, Београд, 2016, 115–126; А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*, 305–313.

³² Данас Рогашка Слатина у Словенији.

Гедеон Јосиф Јуришић у име кнеза Михаила „мути и Бугаре на буну потиче”, те да се то може закључити на основу устанка у Видинском санцаку јуна 1850. године.³³

Осим Верковића, у праћењу Обреновића и даље су били ангажовани Гарашанинови агенти у Аустрији и Влашкој, а у Србији окружни начелници, директори карантина и Тома Ковачевић, коловођа северног предела и један од најзначајнијих повереника министра унутрашњих дела. У Србији су се, као и раније, шириле разне гласине о повратку Обреновића, док је Панта Петровић из Рудничког округа уверавао Ковачевића да се кнез Милош припрема да у пролеће 1851. изврши преврат у Србију. Према његовим речима најпре би уследио упад Арнаута из околине манастира Високи Дечани у Крушевачки округ, потом би стари кнез прешао у Србију код Шапца или негде у околини и побунио народ, а на крају би из Влашке ушла руска војска, под изговором да смири немире. Арнауте је требало да поткупи Јуришић, који ће тамо отићи са великом сумом новца, док се на простору од Осјека до Оршаве већ одвијало прикупљање бећара, у чему је главну улогу имао извесни Дамјан Јосић. Поред тога, кнез Милош је послао у Цариград 20.000 дуката с циљем да се поткупе велики везир и још неколико османских великодостојника. Петровић је тврдио да су уз старог кнеза неки од најзначајнијих људи у земљи, међу њима и Вучић, да се непрестано одвија преписка између завереника и њихових присталица у земљи посредством Антонија Радивојевића, надзорника имовине Обреновића у Србији. Писма су преносили београдски Турчин Смаил-ага и Мита Симић, београдски трговац.³⁴

Панта Петровић се понудио да отпутује у Оршаву, Варадију, Ковин, Панчево, Митровицу и Винковце и извести се на лицу места о деловању обреновићеваца. Након тога, тврдио је, отпутовао би у Беч да убије кнеза Милоша. Тома Ковачевић је поводом овога писао Гарашанину, истакавши да треба бити опрезан, јер му није било најјасније шта је Петровић хтео да постигне. Да ли им је саопштио план старог кнеза због тога што је био огорчен на њега или је хтео да их насамари, питао се Ковачевић. Све у свему, и даље се пратило кретање кнеза Милоша и његових присталица, али није дошло ни до каквог покушаја упада у Србију.³⁵

Илија Гарашанин је у пролеће 1852. отпутовао у Париз.³⁶ У француској престоници су боравили и кнежеви Обреновићи, али се, према Гарашаниновим речима, нису видели, иако га је кнез Милош два пута позивао да га посети. „Нисам му отишао и жао ми врло, но то нисам у Паризу могао учинити”, писао је Јовану Мариновићу, свом блиском сараднику. Аргумент му је био да би се

³³ ДАС, V, 25; ЗДС, 163, 344.

³⁴ ДАС, V, 25; ЗДС, 344, 575, 626, 627, 635, 638, 639, 641, 642, 650; ИГ, 682, 686, 687, 695, 717, 738, 768, 769.

³⁵ ДАС, ЗДС, 626, 627, 635, 638, 639, 641, 642, 650.

³⁶ Опширније о томе: Г. Јакшић, *Састанак Илије Гарашанина и принца претседника Луја Наполеона*, Политика, бр. 9.214, 6–9. јануар 1934, 9; Д. Страњакковић, *Илија Гарашанин*, 243–246.

његов сусрет са Обреновићима могао у Београду лоше протумачити. Ипак, до сусрета је дошло у Бечу, средином септембра 1852. године. Овај сусрет Гарашанин је описао на следећи начин: „Ништа важног не би. Љубљења по глави и сувише. Милош је још у стању врло добро бунити. Он је исти као и у Крагујевцу; нешто старији, али здрав и шерет као што је био. Треба га се чувати.” До поновног сусрета је дошло непуних годину дана касније, 21. августа 1853, такође у Бечу. Међутим, стари кнез због свог здравственог стања није сада остављао исти утисак на Гарашанина као претходне године: „Гуче старац све којешта и чисто је већ сожаленија достојан.”³⁷

Указом кнеза Александра, Гарашанин је 25. септембра 1852. постављен за кнежевског представника и министра иностраних дела. Међутим, смењен је већ 26. марта 1853, под притиском Русије.³⁸ Након пада са власти његова главна преокупација није више било спречавање кнежева Милоша и Михаила да се врате на српски престо, али тиме није престало његово интересовање за њих. На свом пропутовању кроз Аустрију и Швајцарску занимао се за женидбу кнеза Михаила мађарском грофицом Јулијом Хуњади. „Књаз Мијаило канда није погодио са својом женидбом”, сматрао је Гарашанин, јер су тако говорили људи блиски младом кнезу због тога што је Јулија била римокатољкиња. Такође, тада је сазнао како је дошло до састанка Вучића и кнеза Михаила у Бечу 1851. године. Наиме, млади кнез га је примио тек после дугог наваљивања, а након тога, узвратио му је посету. Кнез је био свестан да је Вучић тражио сусрет са њим само да би пркосио кнезу Александру и влади. Осим тога, сазнао је како је млађи Обреновић сматрао да је његова прва владавина окончана због поступака његових министара, али и да је узео у владу Петронијевића и Вучића, они би га исто упропастили.³⁹

Приближавање аустријске војске северној граници Србије и писмо кнеза Михаила Државном савету, 14. јула 1853, у коме је навео да се неће „преко лешева своје браће” вратити на српски престо, изазвали су велику забринутост Илије Гарашанина. Сумњао је да су ова два догађаја повезана, нарочито због изговора аустријске владе да се њена војска приближила српској граници с намером да интервенише ако у Србији дође до побуне. Додатну забринутост му је унео боравак у Србији аустријског генерала Фердинанда Мајерхофера, којег је сумњичио да ради у Михаиловом интересу. Када је средином августа у Београд дошао Феликс Петровић Фонтон, саветник руског посланства у Бечу, његове сумње су биле додатно појачане, јер је у први мах помислио да Аустрија и Русија заједно припремају промену на српском престолу. Гроф Петар Казини

³⁷ ДАС, ИГ, 810, 817; *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу, књига прва, од 29. марта 1848. до 31. дец. 1858*, приредио С. Ловчевић, Београд, 1931, бр. 16, 24, 42, 45.

³⁸ Опширније о томе: Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 179–182, 189–219; А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Русија (1852–1853)*, Српско-руски односи у прошлости и садашњости (међународни тематски зборник), књига 1, ур. М. Атлагић, В. Лазаревић, С. Словић, Лепосавић, 2018, 187–206.

³⁹ *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, бр. 27, 29.

мирович Мајендорф, руски посланик у Бечу, са којим се Гарашанин сусрео два пута, у Бечу и Бадену, успео је у одређеној мери да отклони његове сумње. Мајендорф га је уверавао како Русија жели мир у Србији, да подржава кнеза Михаила, али да се не залаже за његов повратак на престо и да Фонтонова мисија има за циљ отклањање узрока унутрашњих немира у Србији и давање отворене подршке владајућем кнезу, што се показало тачним. Обојица су се сложили да су главни кривци за нарушавање српско-руских односа били руски конзули у Београду који су сматрали да могу да заповедају српској влади.⁴⁰

Мајендорф је успео у извесној мери да отклони Гарашанинове сумње, али не и да га разувери да је Русија до тада радила на повратку Обреновића у Србију. Из разговора са руским послаником стекао је утисак како је руска влада имала рачуна и да српски кнез постане Ђорђе Карађорђевић, братанац кнеза Александра, који се школовао у руским војним школама. Према нашем мишљењу, Русији је у лето 1853. због предстојећег ратног сукоба са Османским царством одговарало да у Србији буде мир. Није се знало како ће се одвијати даљи догађаји, нити какав ће конкретно став заузети Аустрија. Идентичан сценарио био је у време Револуције 1848/49, када је руски цар упутио писмо кнезу Александру у коме је тражио од њега да одржи ред и мир, док је Данилевски интервенисао да кнез Михаило напусти Нови Сад.⁴¹

Кримски рат (1853–1856) отклонио је привремено опасност од покушаја Обреновића да се превратом врате на престо. Међутим, током рата прављени су планови за смењивање кнеза Александра. У томе је значајну улогу имао Стефан Стефановић Тенка, председник Државног савета, за кога је Гарашанин још током четрдесетих година 19. века сумњао да уз руску подршку ради на повратку Обреновића на престо. Тенка се залагао за повратак кнеза Милоша на престо и са својим плановима је упознао Гарашанина. За разлику од њега, Гарашанин је сматрао да треба довести на трон страног принца под којим би Србија стекла независност и територијално проширење. Према Гарашаниновим речима, главни узрок његовог незадовољства владавином кнеза Александра био је што је владар потпадао под све већи утицај Теодора Радосављевића, аустријског конзула у Београду. Највероватније је Гарашанин или неко њему близак крајем 1854, приликом посете Томасу Гренијеу де Фонбланку, британском конзулу у Београду, тражио од конзула да пренесе британској влади „српску жељу” да се на српски престо доведе странац, уз подршку Велике Британије и Француске. Зна се да је Гарашанин у јесен 1855. боравио у Паризу с циљем да затражи подршку француске владе за довођење страног принца на српски престо. Уколико то не би било могуће, сматрао је да треба изабрати кнеза између најистакнутијих људи у Србији или из једне од три најзнаменитије српске породице, али не навевши које.⁴²

⁴⁰ ДАС, ИГ, 865; *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, бр. 30, 32–35, 37–47, 49–53.

⁴¹ ДАС, ЗДС, 408; *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, бр. 40, 41, 47, 49.

⁴² ДАС, ПО, 138/112; ЗДС, 95; ИГ, 940, 944, 960, 977, 979, 995, 1.025, 1.027, 1.036, 1.073; *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 64; *Светоандрејска скупштина*, приредио А. Раденић, Београд, 1964, бр.

Планови о уклањању кнеза Александра доживели су кулминацију откривањем Тенкине завере, у јесен 1857. године, која је била организована уз новчану потпору кнеза Милоша и са знањем Михаила Рафајловича Милошевича, руског конзула у Београду. Главни циљ завереника је био убиство кнеза Александра. У време откривања завере Гарашанин се налазио у Паризу. Према његовим речима, гнушао се начина на који су завереници хтели да уклоне владајућег кнеза. Тенка тврди да је Гарашанин био упознат са припремањем завере, али да није био обавештен о припреми агентата на Карађорђевића. Завера је кнезу послужила да очисти Државни савет од својих противника и именује за чланове своје присталице. Гарашанин је одбио да поднесе оставку на дужност државног саветника, јер није желео да се његова оставка везује за Тенкину заверу.⁴³

После повратка у земљу, у децембру 1857, удружен са Вучићем, почео је отворено да ради против кнеза Александра. Подршку су им пружиле Русија и Француска, које нису хтеле да подрже кнежев опстанак на престолу због тога што се налазио под утицајем Аустрије. Две силе су подстакле Високу порту да пошаље у Београд свог комесара Ибрахима Етем-пашу, који се такође показао наклоњен Гарашанину и Вучићу. Мисија Етем-паше у пролеће 1858. имала је за резултат помиловање осуђених и враћање на дужност пензионисаних саветника, званично измирење кнеза и његових политичких противника именовањем Гарашанина за министра унутрашњих дела, а Вучића за председника Државног савета, као и доношење новог Закона о Државном савету, којим је кнежева власт била додатно ослабљена.⁴⁴

Гарашанинова улога није била иста као када је у ранијем периоду био министар унутрашњих дела. Он није више спречавао агитације уперене против кнеза Александра, већ је активно подржавао и припремао сазивање Светоандрејске скупштине, на којој је 23. децембра 1858. збачен Карађорђевић, а за новог кнеза изабран Милош Обреновић. Остало је нејасно да ли је кнез Александар вече уочи збацивања потражио заштиту у београдској тврђави код паше

89; *Исповест Стефана Стефановића Тенке*, приредио Р. Ј. Поповић, Мешовита грађа 21 (2003), 30–32; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 186–188; Ч. Антић, *Велика Британија, Србија и Кримски рат (1853–1856). Неутралност као независност*, Београд, 2004, 103–104.

⁴³ ДАС, ИГ, 1.022, 1.023, 1.032, 1.036, 1.112; *Исповест Стефана Стефановића Тенке*, 30–37; *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, бр. 130–141; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије, књига прва, 1848–1860*, Београд, 1887, 247–251; *Записи Јеврема Грујића, књига прва (пред Светоандрејску скупштину)*, Београд, 1922, 58–68; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869*, приредио Д. Страњаковић, Београд, 1939, 42–47; Н. Христић, *Мемоари*, 222–245; Г. Поповић, *Мемоари*, приредили П. Крестић, М. Станић, Београд, 2022, 118–121; С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд, 1933, 262–286; Р. Љушић, *Кнез Милош*, 580–582.

⁴⁴ *Исповест Стефана Стефановића Тенке*, 37–38; *Записи Јеврема Грујића I*, *passim*; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 47–51; Н. Христић, *Мемоари*, 245–247; А. Васиљевић, *Моје успомене*, приредио Р. Љушић, Београд, 1990, 71–73; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије I*, 251–265; С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, 286–347; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Першић*, 232–234; А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*, 213–216.

на сопствену иницијативу, јер је страховао за своју безбедност, или га је на то лично наговорио Гарашанин. Исто тако остаје отворено питање шта је био Гарашанинов циљ након смењивања Карађорђевића. Гарашанин је тврдио да је повратак Обреновића у Србију његово дело, док је пуковник Антоније Орешковић, који је у Србију дошао тек 1862. године, причао Милану Ђ. Милићевићу да је Гарашанин 1858. радио за Обреновиће. Наведене тврдње су у супротности са Гарашаниновим неуспешним покушајем да осујети скупштинску одлуку о избору кнеза Милоша. Међутим, треба рећи да је он својим држањем омогућио несметану агитацију у народу, како обреновићевцима предвођеним Стевчом Михаиловићем, тако и либералима, који су се на крају нагодили да се заједничким снагама залажу за повратак старог кнеза на престо. Поред тога, Никола Христић, управник вароши Београда, наводи да му је Гарашанин говорио како он нема намеру да ради за Обреновиће, али ако би до тога дошло, било би му драже да буде изабран кнез Михаило. Ако буде изабран кнез Милош, „мени овде опстанка не би било, ја бих морао отићи из земље”, био је уверен Гарашанин. Он је добро знао да је старом кнезу било познато да је он спречавао све његове покушаје да изазове преврат у Србији током 40-их и почетком 50-их година 19. века.⁴⁵

На основу изнесених чињеница може се закључити да се Гарашанин залагао за смењивање кнеза Александра, али није јасно шта је био његов циљ након тога. Историчари Драгослав Страњаковић и Дејвид Мекензи, његови биографи, одбацују тврдње да је Гарашанин имао циљ да постане кнез или да је након свргавања Карађорђевића планирао да владалачку власт преузме Намесништво, чији би он био члан. Чињеница је да се Гарашанин на крају помирио са реалношћу да су га либерали изиграли и да је повратак кнеза Милоша свршен чин. Из тог разлога је настојао да се одржи ред и мир у земљи, притом не дозвољавајући обреновићевцима и либералима да се мешају у његове надлежности које су му припадале као министру унутрашњих дела. Двадесет и

⁴⁵ ДАС, ИГ, 1.055, 1.073, 1.084, 1.440; АСАНУ, ИЗ, 9.288; *Светоандрејска скупштина*, бр. 7–23, 84–87, 89, 91, 94, 96–100, 112, 116; М. Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића*, Београд, 1898, *passim*; *Записи Јеврема Грујића, књига друга (Светоандрејска скупштина)*, Београд, 1923, 3–186; *Мемоари Стефана – Стевче – Михаиловића у два дела, од 1813 до 1842 и од 1858 до 1867*, приредио Ж. Живановић, Београд, 1928, 203–210; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 51–79; Н. Христић, *Мемоари*, 257–295; Г. Поповић, *Мемоари*, 123–128; А. Васиљевић, *Моје успомене*, 74–80; Љ. Вл. Љотић, *Мемоари*, Београд, 1990, 23–27; М. Ђ. Милићевић, *Дневник III (7. април 1877 – 31. март 1882)*, приредио П. Крстић, Београд, 2022, 424; Н. Попов, *Србија после Париског мира, књига прва. Светоандрејска скупштина (1858–1859)*, Београд, 1872, 12–95; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије I*, 251–265; С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 351–466; Д. Страњаковић, *Илија Гарашанин*, 176–186; Д. Мекензи, *Илија Гарашанин*, 226–265; Ј. Милићевић, *Јеврем Грујић. Историјат светоандрејског либерализма*, Београд, 1964, 64–90; Р. Љушић, *Кнез Милош*, 585–595; В. Ћоровић, *Историја Срба, трећи део*, Београд, 1989, 106–107; М. Јовичић, *Илија Гарашанин и Светоандрејска скупштина*, Илија Гарашанин (1812–1874). Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 9. и 10. децембра 1987. поводом 175. годишњице рођења, ур. В. Стојанчевић, Београд, 1991, 89–100; Љ. П. Ристић, *Велика Британија и Србија (1856–1862)*, Београд, 2008, 107–121; N. Jovanović, *Dvor kneza Aleksandra Karađorđevića 1842–1858*, Beograd, 2010², 339–343.

петог децембра он, Стевча Михаиловић и Јевтимије Угричић, председник Касационог суда, постали су чланови Намесништва, односно заступништва, које је требало да врши владалачку дужност до доласка кнеза Милоша у Србију. Међутим, кнез Милош је 15. јануара 1859. поништио ову скупштинску одлуку и поставио Михаиловића за свог заступника. Три дана касније Гарашанин је поднео оставку на место министра унутрашњих дела, која је прихваћена 21. јануара, и привремено се повукао из политичког живота. Нешто више од две недеље касније, 5. фебруара, кнежеви Милош и Михаило Обреновић свечано су ушли у Београд, док је 12. фебруара 1859, након беседе старог кнеза, распуштена Светоандрејска скупштина.⁴⁶

***

Илија Гарашанина и његова породица активно су учествовали у династијским борбама у Србији у периоду 1839–1842. године. Његова улога дошла је до изражаја 1843, када је именован за министра унутрашњих дела. У наредних десет година активно је спречавао покушаје кнежева Милоша и Михаила да се врате на престо. Због тога је крајем 1843. почео да формира тајну полицију која је деловала у земљи и изван земље, с циљем да уђе у траг намерама Обреновића и осујети њихове планове да изазову преврат у Србији. Агентурна мрежа у Аустрији, Влашкој, Босни, Херцеговини, Нишком и Призренском санцаку пратила је кретање обреновићеваца. Активност Обреновића и њихових присталица пратили су и Стефан Верковић и Тома Ковачевић, који су заправо имали значајну улогу у ширењу обавештајне мреже на Балкану, која је имала за циљ припрему устанка Срба и других балканских хришћана против Османског царства. На основу личних запажања и извештаја својих агената, Гарашанин је веровао да иза Обреновића стоји Русија. Увереност да је Русија тежила повратку Обреновића на престо довела је до Гарашаниновог приближавања Француској и његовог сукоба са руским конзулима, што је имало за последицу да је само шест месеци остао на положају кнежевог представника и министра иностраних дела (1852–1853). Смењен је заправо под руским притиском. Приметно је да је руска дипломатија спречавала акцију Обреновића против власти у Србији само у два наврата, у време Револуције 1848/49. и Кримског рата (1853–1856), јер је било неизвесно шта се може десити у овим бурним временима.

Гарашанин је током Кримског рата почео да се залаже за промену на српском престолу, због потпадања владајућег кнеза под аустријски утицај. Имао је идеју да се за владара Србије доведе страни принц, уз подршку Француске

⁴⁶ ДАС, ИГ, 1.073, 1.127, 1.131; АСАНУ, ИЗ, 9.288; *Светоандрејска скупштина*, бр. 88–89, 91, 96, 100, 104, 108, 112, 125; *Записи Јеврема Грујића II*, 138–318; *Мемоари Стефана-Стевче-Михаиловића*, 210–216; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 57–79; А. Васиљевић, *Моје успомене*, 80–84; С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 443–466; Д. Страњаковић, *Илија Гарашанин*, 49–50, 134–147; Д. Мекензи, *Илија Гарашанин*, 265–274; Р. Љушић, *Кнез Милош*, 595–605; Ж. Ђорђевић, *Илија Гарашанин и пад уставобранитељског режима*, Илија Гарашанин (1812–1874), 183–185.

и Велике Британије. За промену на престолу се залагао и после рата, а отворено је почео да ради против кнеза после Тенкине завере (1857). Именовање за министра унутрашњих дела, 1858, омогућило му је да почне са припремама за сазивање народне скупштине, на којој је требало свргнути кнеза Александра. Он је заправо умногоме допринео кнежевом збацивању, што је био главни циљ Обреновића, али се не може тврдити да се залагао за њихов повратак на престо, нити да је хтео да он буде изабран за кнеза. Стицајем историјских околности, Гарашанин, који је у периоду од 1843. до 1853. спречавао покушаје Обреновића да се врате на престо, својим деловањем против кнеза Александра то им је омогућио крајем 1858. године. После повратка Обреновића у Србију, почетком 1859. привремено се повукао из политичког живота.

ILIJA GARAŠANIN AND OBRENOVIĆ IN EMIGRATION (1843–1858)

Summary

During the period from 1843 to 1859 Ilija Garašanin was elected twice the Minister of the Interior (1843–1852, 1858–1859) and the Prime Minister (1852–1853). From 1843 to 1853 he worked on preventing Miloš (1815–1839, 1858–1860) and Mihajlo Obrenović (1839–1842, 1860–1868) to return to the throne of the Principality of Serbia. That is why he formed secret police which kept track on the activities of Obrenović and their supporters, both in and out of Serbia. During the Crimean war (1853–1856) he attempted to remove Prince Aleksandar from the throne, because the prince fell under the influence of Austria. When he became the Minister of the Interior for the second time he started convening the National Assembly to dethrone Prince Aleksandar, thus, he, in many ways, contributed to his fall in 1858. According to the available sources, we can conclude that he did not contribute to the return of Obrenović Dynasty to the throne after the fall of Karađorđević Dynasty, but also, he could not prevent the re-election of Prince Miloš.